

Jelena Špadijer-Džinić
Olivera Pavićević
Biljana Simeunović-Patić
Institut za kriminološka
i sociološka istraživanja
Beograd

Izvorni naučni članak
UDK: 316.624
Primljeno: 13. 04. 2009.
DOI:
DOI:10.2298/SOC0903225S

ŽENA U ZATVORU – DEPRIVACIJE ZATVORENIČKOG ŽIVOTA

Women in Prison – Deprivations of Prison Life

ABSTRACT *The paper presents the results of an empirical study of prison deprivations suffered by women, conducted at the Female Department of Correctional Facility in Požarevac within the scope of a wider study of women's prison system. It was supposed that female prisoners in this penal institution face similar prison experience and suffer the same or similar deprivations as women in other penal institutions do. The research sample included female prisoners sentenced to more than one year, staying in prison for more than a year (54 female prisoners, i.e. more than 50% prisoners sentenced to long prison terms). Prisoners were interviewed employing a questionnaire measuring different types of deprivations using 26 indicators. Using the method of factor analysis – which was here used for the first time to study prison deprivations - six factors of women's prison deprivations were extracted: deprivation of maternity; deprivation of autonomy; deprivation of individuality; deprivation of human kindness and empathy; deprivation of a key role – a woman's role, and deprivation of friendship relations. The outcomes of this research, together with the findings of other researchers, affirm the assumption that these types of deprivations are realistic and dominant types of women's prison deprivations.*

KEY WORDS *prison deprivations, prison social system, women's penal institution, factor analysis of prison deprivations*

APSTRAKT *U radu su prikazani rezultati empirijskog istraživanja o deprivacijama zatvoreničkog života žena koje predstavlja deo šireg istraživanja društvenog sistema zatvorenica, sprovedenog u Odeljenju za žene Kazneno-popravnog zavoda u Požarevcu. U istraživanju se pošlo od pretpostavke da su zatvorenice u ovoj kaznenoj instituciji izložene sličnom zatvorskom iskustvu kao i zatvorenice u drugim penalnim ustanovama, te da doživljavaju iste ili slične deprivacije usled lišenja slobode. Istraživanje deprivacija vršeno je na uzorku zatvorenica koje su osuđene na kazne duže od godinu dana i provele su u zatvoru duže od godinu dana (54 zatvorenice, odnosno više od 50% zatvorenica koje su osuđene na duže kazne zatvora). Korišćen je upitnik kojim su mereni različiti tipovi deprivacije pomoću 26 indikatora. U ispitivanju deprivacija zatvorenica prvi put je primenjen model faktorske analize. Izolovano je sledećih šest faktora zatvoreničkih deprivacija osuđenih žena: deprivacija materinstva; deprivacija autonomije; deprivacija individualnosti; deprivacija ljudske pažnje i saosećanja; deprivacija ključne uloge – uloge žene i deprivacija prijateljskih odnosa. Nalazi ovog istraživanja, zajedno sa rezultatima do*

kjih su došli drugi istraživači, govore u prilog teze da su navedeni tipovi deprivacija realni i dominantni oblici deprivacija zatvoreničkog života žena.

KLJUČNE REČI *zatvorske deprivacije, zatvorenički društveni sistem, ženske kaznene institucije, faktorska analiza zatvoreničkih deprivacija*

Uvodne napomene

Većina savremenih socioloških i psiholoških istraživanja zatvora, nastalih posle studije Sykesa (1958), opisuju psihološku klimu u kaznenoj instituciji kao deprivirajuću i frustrirajuću za zatvorenike. Prihvatajući Sykesov funkcionalni model analize, prema ovim istraživačima, svaki zatvorenik suočava se sa pet „muka robije“ (*pains of imprisonment*), pet najvažnijih problema koji predstavljaju deprivacije i frustracije – društveno odbacivanje, materijalno lišavanje, odsustvo heteroseksualnih odnosa, ugrožavanje lične autonomije i lične sigurnosti (Sykes, 1958: 106). Reakcije zatvorenika na ove probleme dovode do zatvoreničkog (normativnog) sistema (zatvoreničke subkulture koja je suprotstavljena zatvorskoj administraciji) u kome oni pokušavaju da reše probleme koje stvara zatvorska institucija.

Sociološka istraživanja u ženskim kaznenim institucijama (Giallombardo, 1966; Heffernan, 1972)¹ takođe potvrđuju hipotezu da zatvorenički društveni sistem nastaje kao rezultat pokušaja zatvorenica da ublaže ili otklone deprivacije zatvoreničkog života, ali i da na nastanak i oblikovanje zatvorske zajednice u ženskom zatvoru značajan uticaj ima latentni kulturni identitet prestupnice, dakle kulturni faktor koji ne nastaje u zatvorskoj sredini (preinstitucionalni identitet žene-prestupnice koji je oblikovan pod uticajem kulturnih očekivanja u pogledu vršenja njene glavne društvene uloge - žene, majke domaćice). U ovom modelu analize zatvoreničkog društvenog sistema ipak ostaje kao jedan od glavnih istraživačkih ciljeva ispitivanje zatvoreničkog doživljavanja deprivacija lišenja slobode (deprivacija koje nastaju zbog toga što zatvor, kao tip totalne institucije ne može, neće ili ne uspeva da na odgovarajući način zadovolji neke bazične potrebe zatvorenika/zatvorenice).

Istraživanja u zatvorima za žene pokazala su da zatvorenice različito doživljavaju deprivacije, ali da je za sve zatvorenice „život u zatvoru deprivirajući i frustrirajući“ (Giallombardo, 1966). Tipovi deprivacija koje zatvorenice doživljavaju isti su ili slični kao i kod zatvorenika (gubitak slobode i autonomije, lišavanje materijalnih dobara i usluga, nemogućnost heteroseksualnih odnosa, osećanje nesigurnosti u odnosima sa drugim zatvorenicama). Ipak, postoje i značajne razlike u sadržaju i značenju koje ove deprivacije imaju za zatvorenice, kao i u načinima na koje zatvorenice pokušavaju da sebi olakšaju život. Ove razlike između muškaraca i žena u zatvoru objašnjavaju se prirodom ženske uloge (latentni kulturni identitet),

¹ U domaćoj literaturi, pitanjima žena u zatvorskim institucijama u Srbiji značajnije se bavila Vesna Nikolić-Ristanović, premda se ova autorka nije posebno fokusirala na istraživanje zatvorskih deprivacija, već pre svega na problem veze između viktimizacije žena i njihove kasnije kriminalizacije (Nikolić-Ristanović, 2000). Ostaje činjenica da posle istraživanja Špadijer-Džinić nije bilo nijednog istraživanja u Srbiji, koje se bavilo deprivacijama žena u zatvoru.

odnosno razlikama u kulturnim deprivacijama muške i ženske uloge u društvu (Giallombardo, 1966). Najteža deprivacija za zatvorenicu jeste to što je lišenje slobode onemogućava u vršenju njene ključne društvene uloge žene, majke i domaćice.

Prema dosadašnjim istraživanjima, ova deprivacija ima najznačajniji uticaj na nastanak i strukturiranje društvenog života žena u zatvoru (stvaranje zatvorske „porodice“ i pseudorođaćkih veza), ali i na sadržaj svih ostalih doživljenih zatvorskih deprivacija. Istraživanja zatvorskih deprivacija zbog toga su u svim dosadašnjim studijama ženskih i muških kaznenih institucija deo istraživanja zatvoreničkog društvenog sistema.

U istraživanju društvenog sistema zatvorenica koje smo 1989. godine sproveli u Odeljenju za osuđene žene Kazneno-popravnog zavoda u Požarevcu, sledili smo takav pristup. Predmet ovog rada će, međutim, biti samo jedan deo tog šireg istraživanja – u nastavku će, naime, biti izloženi empirijski nalazi koji se odnose na identifikovane deprivacije zatvoreničkog života sa kojima se suočavaju žene na izdržavanju kazne lišenja slobode u Republici Srbiji. Cilj ovog rada jeste da pruži osnovne informacije o prirodi i strukturi deprivacija ženske zatvoreničke populacije u domaćim uslovima. U perspektivi bi takva saznanja mogla ne samo podstaći nova istraživanja u ovoj oblasti koja su ne samo poželjna, već i neophodna, budući da mogu predstavljati jedan od važnih činilaca kreiranja adekvatnijih i efikasnijih programa rehabilitacije i postpenalne socijalne reintegracije žena.

Istraživanje deprivacija zatvorenica u Srbiji

Metodološki pristup

U istraživanju zatvorskih deprivacija čiji će rezultati biti izloženi u nastavku, pošli smo od pretpostavke da su i zatvorenice u domaćim uslovima, odnosno zatvorenice u Odeljenju za osuđene žene Kazneno-popravnog zavoda u Požarevcu (u daljem tekstu: zatvoru) izložene sličnom zatvorskom iskustvu kao i zatvorenice u drugim penalnim ustanovama i da doživljavaju iste ili slične deprivacije usled lišenja slobode. U ispitivanju zatvorenica² korišćen je upitnik, kojim su mereni različiti tipovi deprivacije pomoću 26 indikatora. Svaki indikator, odnosno iskaz zatvorenica, skaliran je u pet kategorija, tako da je kodiranjem veći skor predstavljao veći stepen osećanja depriviranosti (Videti zapisnik u Prilogu).

Korišćeni su sledeći indikatori depriviranosti:

- D1 Odvojenost od porodice (roditelja, braće, sestara)
- D2 Odvojenost od deteta (dece)

² U uzorku zatvorenica bile su one koje su osuđene na kazne duže od godinu dana, provele u zatvoru duže od godinu dana i dovoljno pismene da bi mogle da popunjavaju upitnik (anonimna anketa). Uzorkom je obuhvaćena skoro polovina zatvorske populacije, odnosno 50% zatvorenica koje su osuđene na duže kazne zatvora. Ukupno su ispitane 54 zatvorenice.

- D3 Razdvojenost od muža (voljenog čoveka)
- D4 Odvojenost od prijateljica i prijatelja
- D5 Nemogućnost da viđa svoje bližnje, onoliko često koliko to želi
- D6 Nemogućnost da podiže i vaspitava dete (decu)
- D7 Nemogućnost da bude uz svog voljenog čoveka
- D8 Nemogućnost da vodi sopstveno domaćinstvo
- D9 To što drugi vaspitavaju decu dok je u zatvoru
- D10 Nemogućnost da nosi sopstvenu odeću
- D11 Uniformnost spoljašnjeg izgleda (sve izgleda isto)
- D12 Nemogućnost da spava sa muškarcima
- D13 To što ima više žena u sobi
- D14 Nemogućnost da bude sama kada to želi
- D15 Stalna okruženost drugim osuđenicama (stalno prisustvo drugih zatvorenica)
- D16 Cenzura pisama
- D17 Nemogućnost da ide u grad (Požarevac), kada hoće
- D18 Nemogućnost da bira s kim će da bude u sobi
- D19 Pravila kućnog reda (podnošenje regulacije zatvorskog života)
- D20 Stalno nadgledanje i kontrola
- D21 Nemogućnost da bira posao koji će raditi
- D22 Nemogućnost da u zatvoru ima cigareta, kafe i slatkiša koliko želi
- D23 Nemogućnost da jede hranu koju voli
- D24 U zatvoru nema dovoljno ljudi koji je vole
- D25 U zatvoru retko ko ima toplu reč za zatvorenicu
- D26 U zatvoru nema ko da ohrabri i podrži zatvorenicu kada joj je teško.

Izabrani indikatori uglavnom pokrivaju sve potencijalne dimenzije najznačajnijih deprivacija čije je postojanje potvrđeno dosadašnjim istraživanjima (Sykes, 1958; Giallombardo, 1966; Špadijer-Džinić, 1973; Radovanović, 1992) - deprivacije slobode, autonomije i sigurnosti, heteroseksualnih odnosa i materijalnih dobara (uluga). Mada se može osnovano pretpostaviti da sve zatvorenice ne doživljavaju ove deprivacije na isti način i u istoj meri (uticaj faktora ličnosti, kriminalne istorije, ponovljeni boravci u zatvoru, objektivni uslovi izdržavanja kazne i dr.), svi opisani aspekti zatvorskog iskustva imaju za sve zatvorenice posebna psihološka značenja i, prema nalazima drugih istraživanja, ozbiljno mogu da ugroze ličnost zatvorenice i da samim tim utiču i na perspektivu resocijalizacije.

Međutim, svakom istraživaču zatvorske situacije jasno je da pored ovih deprivacija postoje i mnoga lišavanja i ograničenja koje nameće život u zatvoru, ali

koja, prema dosadašnjim saznanjima, zatvorenice ili lakše podnose ili nalaze bolje i uspješnije načine da ih prevaziđu.

U istraživanju koje je sprovedla Giallombardo zatvorske su deprivacije ispitivane prema Sykesovom modelu – postulirano je pet tipova deprivacija i na osnovu iskaza zatvorenica (dobijenih u neformalno vođenim razgovorima) proveravano je kako one te deprivacije percipiraju i doživljavaju. Metodološka rešenja u našem istraživanju delimično se razlikuju od ovog modela. Uzorak indikatora depriviranosti zatvorenica napravljen je na osnovu dosadašnjih nalaza istraživanja, ali u izvesnoj meri modifikovan s obzirom na specifične karakteristike zatvorske populacije i uslove izdržavanja kazne. Osim toga, mi nismo proveravali hipotetički model deprivacija (Sykes, 1958; Giallombardo, 1966), već smo pokušali da istraživanjem dobijemo realne tipove deprivacija, primenom modela faktorske analize na prostor indikatora zatvorskih deprivacija.

U ovom istraživanju, faktorska analiza se prvi put primenjuje u ispitivanju deprivacija ženske zatvorske populacije i moguće je očekivati dobijanje drukčije strukturacije indikatora depriviranosti, odnosno nove tipove deprivacija.

Faktorska analiza zatvorskih deprivacija

Standardizovani indikatori deprivacija podvrgnuti su analizi glavnih komponenti. Broj glavnih komponenti, značajan po Guttman-Kaiserovom kriterijumu transformisan je u varimax poziciju. Interpretirani su samo varimax faktori. Za identifikaciju tipova deprivacija upotrebljeni su samo oni indikatori čija je saturacija sa nekim faktorom bila veća od 0.5.

Osim toga, određenu su i *skale vrednosti faktora deprivacija* tako što je svaka aritmetička sredina indikatora, koji učestvuje u formiranju faktora pomnožena sa faktorskom težinom. Dobijeni rezultat je težina deprivacije po tom faktoru, a faktori koji predstavljaju tipove deprivacija rangovani su prema težini deprivacije (Videti tabelu datu u Prilogu).

Prema dobijenim rezultatima faktorske analize ceo skup indikatora depriviranosti zatvorenica može da se svede na 6 nezavisnih činilaca – faktora deprivacija (Videti tabelu u Prilogu), koji će biti predmet analize u ovom radu. Međutim, razumevanje zatvorske situacije, zahtevalo je više informacija nego što je to mogla da pruži samo interpretacija rezultata faktorske analize. Zbog toga smo u radu koristili i podatke koje smo dobili iz neformalnih intervju sa zatvorenicama (33), a koji su bili relevantni za opisivanje *ličnog* doživljaja deprivacija i različitih načina njihovog ublažavanja.

Struktura *prvog faktora* bitno je određena trima varijablama koje imaju najveće korelacije s ovim faktorom: D2 - odvojenost od deteta/dece (.92) i D6 - nemogućnost da podiže i vaspitava dete/decu (.86). I druge varijable koje imaju više korelacije s ovim faktorom u vezi su sa porodicom i odnose se na teško doživljavanje odvojenosti od porodice (D1 - .64) i nemogućnost da vodi sopstveno domaćinstvo (D8 - .58). U definisanju prvog faktora moguće je koristiti i varijablu

D3 - razdvojenost od muža/voljenog čoveka (.53), mada ima relativno nisku korelaciju s ovim faktorom i, osim toga, učestvuje u strukturiranju petog faktora. Ipak, s obzirom na vrlo visoke korelacije varijabli koje se odnose na izuzetno teško podnošenje odvojenosti zatvorenica od dece i lišenosti vršenja uloge majke, prvi faktor smo imenovali kao deprivaciju materinstva.

Nesumnjivo da izdvajanje u kaznenu instituciju i za žene i za muškarce znači odvajanje od društva, ali prvenstveno od porodice, onemogućavajući im ili ograničavajući društvene i emocionalne odnose koje su imali u civilnom životu. I to, pre svega, odnose sa najbližim osobama, koje u životu pojedinca predstavljaju najznačajnije veze čije lišavanje najteže podnose. Međutim, primenom faktorske analize u ovom istraživanju pokazalo se da žene-zatvorenice, kao posledicu lišavanja slobode, najteže podnose odvajanje od deteta/dece – fizičko i psihičko odvajanje od deteta koje im onemogućava da se brinu za dete, da ga podstiču u vaspitavanju.³ Primanje poseta i dopisivanje, koje je regulisano zatvorskim pravilima, ne ublažava želju zatvorenica da budu sa detetom već je bolno podsećaju na situaciju u kojoj se nalazi i njenu nemoć da utiče na život svog deteta.⁴

Iz razgovora istraživača sa zatvorenicama ne bi se moglo zaključiti da zatvorenice uspešno „suspenduju duboko emocionalno učešće u spoljnim događajima“ (Giallombardo, 1966), naročito kada su deca u pitanju. Zatvorenice koje imaju decu donosile su istraživačima njihove fotografije i spontano opširno pričale o svemu što je u vezi sa decom, pokazujući veliku brigu za sve što se njima događa. Iako nijedna zatvorenica nije otvoreno izražavala strah od gubitka emocionalne veze s decom (otuđenje dece), ipak se u njihovim izjavama mogla nazreti uznemirenost i strah od povratka kući i ponovnog susreta sa decom. Nema sumnje da je najteža psihološka posledica kazne lišenja slobode za zatvorenicu - majku upravo deprivacija materinstva.

I drugi istraživači kao sadržaj posebne deprivacije – deprivacije slobode – opisuju odvajanje od društva i izolovanost od porodice i prijatelja (gubitak emocionalnih odnosa, usamljenost, moralno odbacivanje od društva/stigmatizaciju). Lišenje slobode kao „dominantna, univerzalna deprivacija u zatvorskom životu“ (Špadijer-Džinić, 1973: 76) nesumnjivo uključuje i uskraćivanje zatvorenikovih emocionalnih odnosa sa decom, mada se eksplicitno ne navodi ni u jednom istraživanju deprivacija, čak ni u istraživanjima koja su vršena u ženskim kaznenim institucijama. U našem istraživanju, međutim, nismo identifikovali ovaj opšti tip deprivacije - deprivaciju slobode već se samo neki indikatori ove deprivacije pojavljuju u sadržaju realne deprivacije materinstva. Iako u definisanju prvog

³ Zatvorsko iskustvo se generalno opisuju kao teže za žene nego za muškarce upravo zato što žene teže doživljavaju prekidanje veza za porodicom i voljenim osobama, naročito sa decom (Jones, 1993; Ward, Kassebaum, 1965, prema: Jiang, Winfree, 2006: 37).

⁴ Rezultati istraživanja govore da očevi u zatvoru manje brinu za sudbinu dece nego što to čine majke osuđenice. Muškarci znaju da će se, dok su oni u zatvoru i bez obzira na to koliko će to trajati, o deci po pravilu brinuti majke ili drugi članovi domaćinstva. Žene, pak, nemaju takva očekivanja i po pravilu strepe da će njihova deca u najmanju ruku biti emocionalno zanemarena dok su one u zatvoru (Jiang, Winfree, 2006: 37).

faktora učestvuju i druge varijable koje se odnose na porodične veze, one imaju značajno nižu korelacionu vrednost od varijabli koje definišu ključnu ulogu žene kao majke, odnosno uskraćivanje vršenja ove uloge kao posledice lišenja slobode.

Strukturu *drugog faktora* bitno određuje pet varijabli: D5 - nemogućnost da vida bližnje onoliko često koliko želi (.71), D17 - nemogućnost da ide u grad kada hoće (.61), D18 - nemogućnost da odabere posao koji će da radi u zatvoru (.86), D21 - nemogućnost da bira s kim će da bude u sobi (.61), i D23 - nemogućnost da jede hranu koju voli (.70). Još dve varijable, premda imaju niske korelacije s drugim faktorima, takođe ga određuju: D25- stalna okruženost drugim zatvorenicama (.51) i D16 - cenzura pisama zatvorenicama od strane uprave zatvora (.58). Ove varijable koreliraju samo s ovim faktorom.

Sve varijable, kojima se definiše drugi faktor izražavaju subjektivno doživljavanje nemanja slobode da svakodnevne životne potrebe u zatvoru zadovolji onako kako želi. Naprotiv, sve zavisi od odluka zatvorske administracije (koje se zasnivaju na primeni ZIKS-a i pravila Kućnog reda), svakodnevne kontrole i regulacije ponašanja zatvorenica. U stvari, na taj način formalni zatvorski sistem lišava zatvorenice njihove autonomije, zbog čega smo drugi faktor odredili kao *deprivaciju autonomije*.

Prema rezultatima našeg istraživanja deprivacija autonomije, zatvorenice najteže doživljavaju nemogućnost izbora posla u zatvoru. Objektivno, izbor posla u zatvoru je vrlo ograničen, jer većina zatvorenica može da radi samo u pogonima privredne jedinice „Preporod“ (drvno-prerađivačka i metalo-prerađivačka delatnost), u izradi sportskih rekvizita i šivenju radnih odela za zatvorenike. Ipak, zatvorenice moraju da prihvate posao na koji su raspoređene, i mnoge postaju dobre radnice, mada su to najčešće one zatvorenice koje, kako same kažu, „beže u rad“ da bi lakše podnele zatvorsku situaciju. Jedina podela posla koju sve zatvorenice rado prihvataju jeste rad na „njivi“ (poljoprivredno dobro). U razgovoru istraživača, većina zatvorenica izjavila je da „voli da radi na njivi, jer može da jede povrće (koje beru), na svežem je vazduhu i suncu i tamo „nema rešetaka“, a i zato što izlazi iz kruga zatvora – „ide se napolje“. Rad na „njivi“ ima za zatvorenice jednu drugu, izgleda mnogo značajniju funkciju – na „njivi“ one se često upoznaju sa zatvorenicama (muškarcima) iz Zabele, koji tamo takođe rade; kasnije se nalaze sa njima u gradu, dopisuju i ponekad se stvaraju i veze koje se formalizuju tako što se zatvoreni unosi u karton zatvorenice za posete („mnoge žene imaju robijaša u karton“, kako to kaže jedna zatvorenica). Postoje u zatvoru i drugi poslovi koji su prihvatljivi za žene, ali na njima je angažovan manji broj zatvorenica (rad u ambulanti, održavanje upravne zgrade i drugo). I održavanje bašte iza zatvorske zgrade spada u poželjnije poslove, naročito za one zatvorenice koje su se time i pre bavile. Jedna od njih je pričala da voli da radi u bašti jer „tako kada radiš možeš da izjedeš (povrće)“, ali se žalila da je zabranjeno da donosi povrće u paviljon. Prednosti rada na „njivi“ i u bašti koje su opisale same zatvorenice u vezi su i sa drugom dimenzijom deprivacije autonomije - lišenosti mogućnosti da se u zatvoru jede hrana koja se voli. Mada je ovo osećanje uskraćenosti izbora hrane u svim dosadašnjim istraživanjima indikator deprivacije materijalnih dobara (Sykes, 1958;

Giallombardo, 1966; Špadijer-Džinić, 1973; Radovanović, 1992), u našem istraživanju lišenost mogućnosti da jede hranu koju voli doživljava se prvenstveno kao posledica pravila zatvorskog sistema koja uređuju i nameću način ishrane i ukidaju mogućnost da hrana bude i izvor psihičkog zadovoljstva, a ne samo zadovoljavanje biološke potrebe (Špadijer-Džinić, 1973: 76-80).

Primanje paketa ublažava ovu deprivaciju. Međutim i u zatvoru se reflektuje socijalna diferencijacija koja postoji u civilnom životu – na slobodi. Nekim zatvorenicama porodica nije u stanju da šalje pakete, dok druge zatvorenice dobijaju pakete sa biranim i skupim stvarima (hranom, njačešće). Tako paket postaje statusni simbol, koji značajno utiče na ugled koji će zatvorenica imati u zatvorskom društvu. Sadržaj paketa je za zatvorenicu stvar prestiža, jer se uvek zna ko je dobio bolji paket i šta ima u njemu. Zato neke zatvorenice naručuju specijalna jela, strane cigarete i drugo što se ceni u zatvoru (kafa, kozmetika, slatkiši). Jedna zatvorenica se hvalila istraživaču da prima „najlepše pakete u zatvoru”. Druga zatvorenica je, naprotiv, tvrdila da je „i u zatvoru ostala skromna, a ne kao neke druge koje i ovde hoće da im ne bude loše: traže (da im se šalju) dobre cigarete – 'Lord'. Parfemi, skupi prsten, novac; nezajažljive su - kupuju skupe čizme i plaćaju skupe ručkove (kada imaju izlazak u grad). One misle da će tako lakše prosperirati kod 'civila' (zatvorsko osoblje), da će dobiti bolje (radno) mesto; hoće da im svi (i osoblje i zatvorenice) titraju [...] Ja od početka nisam htela da se nabacujem paketima“. Ovoj zatvorenici majka šalje pakete i novac, ali „to je ono najnužnije, a ne kao neke zatvorenice koje traže i 20 prženih jaja, nude okolo hranu, bacaju hranu.“

U svakom zatvoreničkom društvu, pa i među našim zatvorenicama, „deljenje paketa“ je značajan činilac u stvaranju i održavanju društvenih odnosa – bilo da se radi o prijateljskim vezama ili o „interesnom udruživanju“ u kome jedne drugima hranom i drugim uslugama čine život u zatvoru lakšim. Osim toga, time se potvrđuje i solidarnost među zatvorenicama i poštovanje određenog kodeksa zatvoreničkih normi.

Međutim, zapaža se da stvari iz paketa mogu da budu i razlog svađa i nesporazuma među zatvorenicama (krađe, pozajmice koje se ne vraćaju, „grebanje“) i takođe da se koriste kao sredstvo plaćanja raznih usluga onim zatvorenicama koje čak i u zatvoreničkom društvu predstavljaju najniži društveni sloj (siromašne, neobrazovane, bez porodica - ostavljene, stare, bolesne).

Čini nam se, dakle, da doživljavanje lišavanja hrane koja se voli i želi nije samo deprivacija koja se teško podnosi samo zbog toga što u zatvoru „hrana postaje jedini izvor zadovoljstva“ (Špadijer-Džinić, 1973: 78), već i zato što posedovanje vanzatvorske hrane ima za zatvorenice i druga značenja, koja smo opisali na osnovu njihovih izjava (statusni simbol, sredstvo plaćanja).

Zatvorenice takođe teško podnose pravila zatvorske administracije koja ograničavaju mogućnost da se viđaju sa bliskim osobama koliko to žele. Primanje

poseta i ko može da bude posetilac („upisan u karton“), regulisano je Kućnim redom čija pravila obavezuju sve zatvorenice.⁵

Očigledno je (na osnovu rezultata istraživanja) da posete nisu dovoljno česte da zadovolje društvene i emocionalne potrebe zatvorenicama za bliskim ljudima od kojih su odvojene, uključujući potrebu da sa njima podele brige i radosti i želju da učestvuju u njihovim životima. Za jednu zatvorenicu zatvor je „čekanje od posete do posete“ i vreme se računa tako što se misli, na primer, na jedan period od 20 poseta. Zatvorenice se viđaju s porodicom (ili drugim bliskim osobama) i ukoliko dobiju neku od zatvorskih pogodnosti: godišnji odmor van zatvora, pravo na slobodnu posetu van zatvora i pravo na nekontrolisanu posetu u zatvoru. Međutim, za neke zatvorenice privremeni izlazak iz zatvora može samo da pojača njihovo osećanje socijalne deprivacije, da im potvrdi (učvrsti) njihov status „drukćijih“, stigmatizovanih žena. Zatvorenica V.M. pričala je istraživaču da se, kada je došla kući na godišnji odmor „osećala tuđom“: „oni (porodica) su se preselili u drugi stan, gledam stvari i ne prepoznajem, oni malo pričaju, a onda dugo čute. Ja mislim na zatvor, a oni pričaju o događajima u kojima nisam učestvovala, o ljudima koje ne znam, koji me ne interesuju... nisam imala o čemu da pričam osim o zatvoru... a izvan kuće mislila sam da ceo svet gleda u mene“.

Neke zatvorenice postaju svesne toga koliko su se promenile u zatvoru, kako „nisu više one što su bile pre dolaska u zatvor“, tek kada izađu iz sveta zatvora u taj „drugi svet“: „Zatvor me je ubio. Ponašam se grubo, nepristojno, psujem“ (za vreme posete brata u sali hotela „Dunav“ u Požarevcu).

Glavni sadržaj sledećeg indikatora gubitka autonomije – ograničavanje izlazaka zatvorenica u grad, određen je samim činom gubitka slobode, koji se teško doživljava zbog velikog broja zabrana i pravila Kućnog reda. Iskazi zatvorenica da teško podnose ova ograničenja mogli bi, generalno, da se tumače i kao teško podnošenje izdržavanja kazne (zatvora).

Prema našim razgovorima sa zatvorenicama, izlazak u grad za većinu njih znači kratkotrajno bekstvo iz jednoličnosti, čame i sivila zatvorskog života. Za neke zatvorenice to je jedina šansa da budu sa porodicom koja će doći da ih poseti (Ali za neke zatvorenice „izlazak u grad mnogo košta, naročito ako dođe više njih u posetu. Tada je pravo uništenje, jer se potroši mnogo u kafani. A obično se sedi u robijaškim kafanama - „Dunav“, „Lovac“, „Žirovni venac“ ili se iznajmi soba“. Jedina alternativa za susrete van zatvora ostaje klupa u gradskom parku). Druge zatvorenice, pak, žele da odu u grad da se sastanu sa ljubavnikom - zatvorenikom iz Zabele (obično u iznajmljenoj privatnoj sobi), a ima i onih zatvorenica koje izlazak u grad iskoriste da se prostitušu (a najčešće se skupljaju u kafani „Dobra kapljica“).

Ponekad, međutim, zatvorenica je sama u gradu. Neke od ovih zatvorenica žalile su se vaspitačici da se u gradu muškarci „lepe“ na njih i pitale su se čime ih to privlače. Vaspitačica objašnjava ovakvu reakciju muškaraca time što su zatvorenice „prepoznatljive“ po tome što se preterano našminkaju i doteraju i sede same u parku,

⁵ Posete se obavljaju subotom i nedeljom od 08 do 21 čas. Izuzetne posete u ostalim danima odobrava Upravnik KPD (kućni red, čl. 55).

a osim toga muškarci u gradu znaju da među zatvorenicama ima onih žena koje se prostitušu.

Drugi faktor definisan je i varijablom (D21) čiji sadržaj ukazuje na lišenost zatvorenice da bira s kim će da bude u sobi, odnosno prinudu da sobu deli sa većim brojem žena koje ne poznaje (zatvorenice jedna drugu najčešće nazivaju „žene“, ređe „stanovnicama Doma“, a najgore robijašicama).

U znatno manjoj meri zatvorenice teško podnose i stalnu – celodnevnu i svakodnevnu – okruženost drugim zatvorenicama. O tim „drugim ženama“ u zatvoru većina zatvorenica govori sa mnogo netrpeljivosti, nekada i mržnje (istraživački materijal o ovoj temi dobijen na osnovu intervjuva sa zatvorenicama biće analiziran u posebnom radu). Ova pojava je karakteristična za totalne institucije uopšte, a Goffman (1961) je objašnjava primenom posebne tehnike modifikacije ličnosti koju sprovodi uprava institucije, tehnikom fizičke i moralne kontaminacije – procesom koji zatvorenica doživljava kao kontaminiranost nepoželjnim odnosima, između ostalog i zbog nemogućnosti izbora drugih sa kojima će biti u sobi.

I na kraju, zatvorenice i cenzuru pisama doživljavaju kao gubitak autonomije. Iz razgovora sa zatvorenicama moglo bi se zaključiti da njima ne smeta cenzura pisama kao pravilo zatvorskog režima. One se žale, prvenstveno, na javno iznošenje i prenošenje sadržaja njihovih pisama, prepričavanja i komentarisanja događaja iz života njihovih porodica, a nekad čak i čitanja pisama drugim komandiricama ili zatvorenicama, odnosno izabраниh izvoda iz pisama koji mogu da budu zanimljivi drugima („biseri“). Sve zatvorenice, naravno, osećaju se zbog toga degradiranim, poniženim i nemoćnim da brane svoju intimu od drugih.

U dosadašnjim istraživanjima zatvorskog društva empirijski je potvrđeno postojanje deprivacije autonomije. Međutim, uporednom analizom nalaza našeg istraživanja i rezultata drugih istraživača zapaža se da je ovaj tip deprivacije u našem istraživanju definisan nekim drugim indikatorima deprivacija. Ove razlike, koje se pojavljuju i u sadržajima drugih analiziranih tipova deprivacije, mogu se objasniti metodološkim razlozima – korišćenjem različitih indikatora depriviranosti, tehnikama istraživanja i drugo, ali pretpostavljamo da je osnovni razlog uočenih razlika u tome što je gubitak autonomije zatvorenika opšta i suštinska posledica kazne lišenja slobode koja se, samim tim, manifestuje u svim sferama zatvoreničkog života.

Treći faktor određen je varijablama: D10 – nemogućnost da nosi sopstvenu odeću u zatvoru (.89), D11 – sve izgledamo isto (.77), D13 – u sobi je sa više drugih žena-zatvorenica (.76). Osim ovih varijabli, sa trećim faktorom imaju nešto višu korelaciju i varijable D12, D15, D17, D19 i D22 (ali one neće biti korišćene u definisanju trećeg faktora, jer imaju loš indeks faktorske jednostavnosti, odnosno sa nešto malo većim korelacijama učestvuju u definisanju drugih dobijenih faktora). Uzimajući u obzir, dakle, samo tri varijable za određivanje latentne dimenzije trećeg faktora, koje se sve odnose na poništavanje prethodnog identiteta ličnosti i njene privatnosti, ovaj faktor smo definisali kao *deprivaciju individualnosti*.

Iz literature je poznato da svaka totalna institucija primenjuje kao tehniku mortifikaciju ličnosti (Goffman, 1961) i skidanje/odbacivanje svih ličnih stvari

ulaskom u totalnu instituciju. Ona se sastoji u tome da se osobe u instituciji jednoobrazno obuku i time liše spoljašnjih atributa njihovog identiteta, svega onoga što ih je razlikovalo od drugih i činilo jedinstvenim. Ovo lišavanje većina zatvorenica teško doživljava. S obzirom na to da je većina zatvorenica pre dolaska u zatvor imala skromne ili vrlo ograničene mogućnosti da se oblači kako želi, lišavanje sopstvene odeće za njih predstavlja simboličku degradaciju, a samo za vrlo mali broj zatvorenica i statusnu degradaciju, kao i degradaciju predstave o samoj sebi (*self-image*) u kojoj je odelo, naročito za žene, bitan elemenat. Sivilo, jednoobraznost i iznošenost zatvorske odeće, osim toga, potvrđuju i društvenu stigmatizaciju i predstavljaju izvor psihičke patnje zatvorenicama.

Cilj svake zatvorske administracije (uprave) – da jednakom odećom ostvari jednakost, odnosno formalno jednak društveni status svih žena u zatvoru – kako u odnosu na zvaničan sistem, tako i među samim zatvorenicama, samo se delimično ostvaruje. Naime, iz razgovora istraživača sa zatvorenicama zapažaju se mnogi znaci diferencijacije među ženama u tom pogledu. One zatvorenice koje su i na slobodi imale relativno viši društveni status (obrazovanije, više kvalifikacije, bolje plaćen posao, živele u gradu, poreklom iz imućnijih porodica, čiji muževi dobro zarađuju i dr.), i u zatvoru se razlikuju od većine zatvorenica, jer mogu na različite načine da ublaže lišavanja kojima su u zatvoru izložene. „I u zatvoru postoje bogati i siromašni“, kako je izjavila jedna zatvorenica. „Bogate“ primaju od kuće „uputnice“ (novac), skupe pakete, a obično imaju i bolje plaćen posao u zatvoru. Na pitanje istraživača na osnovu čega se zaključuje o društvenom statusu zatvorenice, jedna od njih je odgovorila: „Na osnovu sadržaja paketa, kako se oblači za izlazak u grad, visine depozita (deo novca koji dobija za rad u zatvoru)“: Izlazak u grad je za „bogatije“ zatvorenice prilika da pokažu šta imaju – kakve haljine, kapute, cipele, šta mogu da kupe. Po našem mišljenju, takvo ponašanje nije samo statusno potvrđivanje, već i ublažavanje osećanja deprivacije individualnosti i potvrđivanje predstave koje one imaju o sebi. I u razgovorima sa istraživačem ove zatvorenice su, više od drugih, pričale o sebi, o tome kako su dobro (materijalno) živele na slobodi; pokazivale fotografije, opširno opisivale šta im se šalje u paketima i drugo. Žalile su se na „primitivizam“ drugih zatvorenica i njihovu zavist: „Nisu me volele u paviljonu i zvale su me „uobražena Beograđanka“ i zato što nisam spavala na čebet, već sam koristila čaršave“ (naime, svaka zatvorenica dobija čebe i dva čaršava, ali čaršave ne stavljaju na krevet, „štede čaršave da ne bi morale da ih peru i ljute se što i ona to ne radi“, iako su je tako savetovale: „Dva čaršava! Gospođa!“).

Netrpeljivost između „bogatih“ i „siromašnih“ zatvorenica je vrlo izražena i često završava otvorenim sukobima – svađama, vredanjima, pa i tučom. Česti uzrok tome je što „bogatije“ zatvorenice mogu da „potkupljuju“ druge, ali i da plaćaju za različite usluge (pranje ličnog ili krevetskog veša, peglanje, pranje stepenica i dr.). Iako mnoge zatvorenice prihvataju da budu „potkupljene“ ili „plaćene“, jer tako i one olakšavaju sebi život u zatvoru, o zatvorenicama koje imaju moć da se tako prema njima ponašaju govore da „pate od veličine“, da sebe smatraju da su „neko i nešto“, i da „misle da smo mi ostale glupe“, neobrazovane, da smo „ispod njih“.

Ima, međutim, i zatvorenica koje lažu kada pričaju drugim zatvorenicama o svojoj prošlosti – predstavljajući se kao žene iz „boljih porodica“, ali se te laži ne održavaju dugo u zatvoreničkom društvu. Takvim zatvorenicama „druge zatvorenice otvore kofer i saznaju istinu“.

Deprivacija individualnosti manifestuje se i teškim doživljavanjem prinude da se bude u sobi sa više žena. Ako smo nemogućnost izbora žena sa kojima će zatvorenica biti u sobi objasnili procesom moralne kontaminacije (deprivacija autonomije), prisutnost više žena u sobi moguće je smatrati takođe tehnikom mortifikacije koju Goffman naziva fizičkom kontaminacijom (Goffman, 1961). U svetu u kome je živeo, pojedinac je mogao da sačuva neke svoje lične (intimne) oblasti života – svoje telo, spontane akcije, svoje misli, izvesna dobra – od spoljašnjih uticaja koji bi mogli da „zagade“. U zatvoru ove lične sfere života su povređene i granica između čovekovog bića – njegovog individualiteta – i njegove okoline je uklonjena. U sobi sa više žena, među kojima može da bude i onih koje se ne podnose, vrlo je teško, možda i nemoguće sačuvati svoj prethodni identitet, jer „svet zatvorenica“ vrši veliki pritisak da se svaka zatvorenica prilagodi zajedničkom životu u zatvoreničkom društvu, a to prilagođavanje prvenstveno ima za posledicu negiranje svake individualnosti.

Strukturu *četvrtog faktora* određuju sledeće varijable: D25 - osećanje nedostatka „tople“ reči⁶ u zatvoru (.89), D26 - u zatvoru niko ne ohrabruje i ne podržava zatvorenicu, kada joj je teško (.73), D22 - nemogućnost da ima cigareta, kafe i slatkiša koliko želi (.66) i D24 - odsustvo dovoljno ljudi koji je vole (.59).

Dakle, strukturu četvrtog faktora, u većini, definišu varijable koje opisuju osećanja lišenosti ljudskog odnosa među zatvorenicama, ali i među zatvorenicama i osoblju zatvora – odnosa koji podrazumeva zadovoljavanje određenih psihičkih potreba koje se ostvaruju na socijalan način kroz komuniciranje s drugima. U zatvoreničkom svetu češće se nailazi na grubost ili ravnodušnost drugih nego na ljubaznost, uosećavanje, iskrenu brigu, dobre želje, solidarnost, bliskost, razumevanje. Nežnost i toplina kao izrazi prijateljske ljubavi vrlo retko se javno manifestuju, jer u ženskom zatvoru javno izražavanje nežnosti i pažnje između zatvorenica vrlo često se etiketira kao lezbejski odnos.

U definisanju ovog faktora učestvuje i varijabla (D22) koja se odnosi na izvesna materijalna dobra čije posedovanje za zatvorenicu predstavlja izvor zadovoljstva (cigarete, kafa, slatkiši), a koja mogu da imaju samo u ograničenim količinama. U svim dosadašnjim istraživanjima zatvorske zajednice ovo lišavanje je činilo sadržaj posebne deprivacije materijalnih dobara i usluga (Sykes, 1958; Giallombardo, 1966; Špadijer-Džinić, 1973; Radovanović, 1992). Međutim, u

⁶ Prema našem istraživačkom iskustvu, definisanje indikatora u instrumentu za ispitivanje doživljavanja zatvorskih deprivacija nije uvek bilo usklađeno sa jezikom (ni sa osećanjima) zatvorenica (autor verbalnih iskaza je psiholog Ž. Pavić). Ova primedba se naročito odnosi na izraz “topla reč”, koji je stran zatvoreničkom žargonu, kao što je zatvorenicama stran svaki izraz građanskog sentimentalizma. Takođe i iskaz da “nema dovoljno ljudi koji me vole” nije najsrećnije formulisan i sasvim je sigurno da naročito one žene koje su već imale zatvorsko iskustvo nisu očekivale da će uopšte naći nekoga “ko će da ih voli”.

našem istraživanju učešće ove varijable u strukturiranju četvrtog faktora (čiju latentnu dimenziju prevashodno definišu varijable koje opisuju zadovoljavanje psihičkih potreba zatvorenica) može se objasniti upravo time što posjedovanje cigareta, kafe i slatkiša za zatvorenice ima prvenstveno psihološko značenje i često predstavlja materijalizovan izraz prijateljske pažnje. Dakle, s obzirom na analizu sadržaja varijabli koje definišu četvrti faktor, ovaj faktor bi mogao da se odredi kao *deprivacija ljudske pažnje i saosećanja*.

Doživljavanje lišenosti ljudske pažnje i saosećajnosti zatvorenice u razgovoru s istraživačem izražavaju, skoro isključivo, opisujući „druge žene“ (zatvorenice) kao bezosećajne, samožive, koristoljubive, potkupljive, lažljive, prevrtljive, nepouzdana, grube, proste. Naravno, predstavljajući sebe kao one koje nisu takve „kao ostale žene“. S obzirom da većina zatvorenica ima takvo mišljenje o drugim zatvorenicama, skoro je nemoguće pretpostaviti da će one očekivati u zatvoru ma kakav izraz pažnje, saosećanja, razumevanja i podrške. Naprotiv, „žene ženama prave probleme“. Ipak, u svakodnevnom zatvorskom životu stvaraju se i veze, prijateljstva između žena, koje olakšavaju život u zatvoru. Kako kaže jedna zatvorenica: „naide se i na dobru ženu u zatvoru – koja zna kućni red, nije nervozna, ne skače na tebe, ne vodi abrove (ne pravi intrige), ima dobru dušu: ako ti nešto pruži posle te ne prekori“ (ako ti nešto da, učini uslugu, posle ti to ne prebacuje). Dakle, jednostavan, pragmatičan opis žene sa kojom može da se druži u zatvoru.

Kao što smo na početku analize ovog faktora pomenuli, zatvorenice u svom jeziku ne samo da nemaju reči kojima se opisuju osećanja u građanstvu, već one uopšte vrlo retko ispoljavaju osećanja. Pretpostavljamo da to nije posledica uspešne samokontrole, već činjenice da su i u životu na slobodi, a naročito u zatvoru, često lišene mogućnosti da svoja osećanja razviju i ispolje na odgovarajući način. Otuda je objašnjiva njihova česta grubost u izražavanju kojim se prikrivaju nerazvijena osećanja, a i teškoće u njihovoj verbalnoj artikulaciji.

U ovoj analizi posebnu pažnju zaslužuje uloga koju imaju cigarete i kafa u zatvoreničkom svetu. Iako ova varijabla ima relativno loš indeks faktorske jednostavnosti, jer ima korelaciju i sa trećim faktorom (.52) koji smo definisali kao deprivaciju individualnosti, relativno veću korelaciju ima sa četvrtim faktorom (.66). Radi se, verovatno, o višedimenzionalnoj varijabli koja svojim različitim dimenzijama u različitoj meri učestvuje u definisanju više latentnih dimenzija. Naime, u deprivaciji individualnosti posjedovanje ovih cenjenih dobara predstavlja statusni simbol, odnosno značajan pokazatelj socijalne diferencijacije u zatvorskom društvu. Kao jedan od indikatora deprivacije ljudske pažnje i saosećanja, pak, cigarete i kafa predstavljaju važan (nekada i jedini) izvor psihičkog zadovoljstva i za zatvorenice imaju simboličko značenje. U zatvorskoj svakodnevnicu i cigarete i kafa imaju, dakle, višestruko značenje za žene, što su nam potvrdili i razgovori koje smo vodili sa zatvorenicama.

„Pijenje kafe“ u zatvoru je društveni ritual u kome uvek učestvuju najmanje dve zatvorenice. Pozvati drugu zatvorenicu na kafu ima simboličko značenje njenog prihvatanja u društvo. Ako zatvorenica kaže da sa nekim zatvorenicama „pije kafu“, znači da pripada tom malom krugu, grupi koja ne mora da bude prijateljska, ali ipak

označava postojanje izvesnih bliskih odnosa među tim ženama. Bar mogućnosti zajedničkog razgovora. Kafa i cigarete se obično u takvim grupama dele, vodeći računa da udeo svake zatvorenice bude podjednak. Izuzetno, ukoliko je zatvorenica toliko siromašna da nema novca da kupi kafu i ne prima pakete, druge zatvorenice će je ipak „pozvati na kafu“. Izgleda da su takvi slučajevi retki i siromašne zatvorenice snalaze se na druge načine da dođu do kafe. U svakom slučaju „poziv na kafu“ (kao i davanje ili pozajmica cigareta) znače izraz velike pažnje i simpatije prema zatvorenici. (U toku istraživačkog rada u zatvoru, više puta sam razgovarala sa zatvorenicom N.M., Beogradankom. Iz iste beogradske generacije, obe smo imale o čemu da razgovaramo, a N.M. je u meni našla slušateljicu koja je poznavala ljude i (događaje) o kojima je N.M. rado pričala. Jednog od tih dana N.M. mi je došla u sobu u kojoj sam radila, i donela skuvanu kafu i paklo stranih cigareta koji je dobila od jedne zatvorenice, a sada je htela da ih meni pokloni. Nisam primila cigarete, bilo mi je žao da N.M. ostane bez „uspomene“. Sad smatram da sam pogrešila).

Kafu zatvorenice nazivaju „mućka“, jer je u paviljonima zabranjeno kuvanje kafe, pa se priprema („muti“) instant kafa. Samo u V paviljonu, u kome postoji i šporet, žene kuvaju kafu, što ostale zatvorenice smatraju velikom privilegijom jer više vole tu vrstu kafe, a i jeftinija je. Naravno, ne treba sumnjati u to da se i ovo pravilo kućnog reda krši i da se neke žene snalaze i kuvaju kafu i u drugim paviljonima. Prema kazivanju jedne zatvorenice, kuvanje kafe i podgrejavanje jela iz paketa radi se tako što se vata natopi kolonjskom vodom i zapali i na tom plamenu zagreva voda i jelo (zamotano u foliju). Na taj način miris kafe ili hrane se ne oseća, već samo miris kolonjske vode.

Priča o kafi i cigaretama u zatvoru (slatkiše žene u razgovorima ne pominju – odnosno njihov nedostatak lakše podnose) bila bi, ovako ispričana, samo pitoreskna slika zatvorskog života da ova dobra nisu ograničena i da nisu pristupačna. Česta razočaranja u druge zatvorenice obično počinju „pijenjem kafe“. Prema zapažanju jedne zatvorenice „druženje traje samo dok se ima kafe, cigareta i paketa“. To je tako svuda, u celom paviljonu. Dok sam imala kafu, delila sam je s jednom ženom. Kada je nestalo kafe, onda je ona mene „spustila u kancelariju“ (prijavila za neki stvarni ili izmišljeni prekršaj Kućnog reda). Mnogo sam doživela (neprijatnosti) zbog kafe i paketa“.

Kafa (i cigarete) ima svoju ulogu u „uvođenju u život zatvorski“ novih zatvorenica (proces zatvorske socijalizacije). Iskusnije i starije zatvorenice koje su već duže u zatvoru ponudiće pomoć novim zatvorenicama da se snađu u zatvorskoj situaciji, ali će i reći „objasniću ti sve, ako mi skuvaš kafu“. Ali, kako jedna razočarana zatvorenica kaže: “Novu ženu starije zatvorenice uhvate dok joj ne popiju kafu i ne popuše cigarete“, onda je odbace, a „nova ide od jedne do druge žene“ i pošto joj niko ne pomaže da se snađe u zatvoru, mora da sve „kupuje očima“ (da gleda šta i kako druge rade). I da čeka paket s kafom, novac da je kupi ili da „nauči kako da je zaradi“. Druge zatvorenice žalile su se istraživaču kako se kafa i cigarete krađu u zatvoru, a i da postoji i „zelenašenje“ s kafom (inače, pozajmljivanje stvari zabranjeno je Kućnim redom, jer zbog vraćanja, odnosno

nevraćanja ili odlaganja vraćanja pozajmljenih stvari često nastaju svađe i tuče među zatvorenicama).

„Poziv na mučku“ može da ima za cilj privlačenje druge zatvorenice na druženje ili, nekada, predstavlja pokušaj da se započne lezbejska veza, a kada je S.M. i sama to primetila i odbila da i dalje pije kafu sa P.P., ova je „spustila u kancelariju“ navodno zbog toga što je S.M. pozajmila od nje 100 gr kafe, ali nije vratila.

Nema sumnje da u zatvorskoj situaciji kafa i cigarete stvaraju probleme i zatvorenicama i osoblju zatvora: njima se trguje, pozajmljuju se; kafom i cigaretama se plaćaju različite usluge. Iako svaka zatvorenica mora sama da pere i pegla svoj lični i krevetski veš, one zatvorenice koje to mogu plaćaju kafom i cigaretama druge zatvorenice koje će to uraditi umesto njih. Svaka usluga ima utvrđenu cenu.

U dosadašnjim istraživanjima neformalnog zatvoreničkog sistema u muškim zatvorima ograničenja u posedovanju izvesnih materijalnih dobara – naročito cigareta, kafe, pića, bolje hrane – predstavljala su za većinu zatvorenika lišavanja koja su se teže ili lakše podnosila. Međutim, na osnovu istraživanja Giallombardo (Giallombardo, 1966: 95) moglo bi se zaključiti da za žene u zatvoru Olderson deprivacija materijalnih dobara znači prvenstveno (ili, moglo bi se reći, isključivo) lišavanje posedovanja ličnih stvari (odeće, šminke, nakita i dr.): „Uskraćivanje ličnih dobara smatra se duboko deprivirajućim za veliku većinu zatvorenica“ (*ibid.*, str. 95). Prema opisu stanja u zatvoru Olderson, izgleda da su druge potrebe zatvorenica zadovoljene na relativno odgovarajući način. To, međutim, ne znači da i u tom zatvoru ne postoje pojave, naročito u vezi s cigaretama kao platežnim sredstvom, koje smo zapazili u našim istraživanjima.

Heffernanova analizira deprivacije materijalnih dobara i usluga u kontekstu stvaranja „alternativnih ekonomskih struktura“ u neformalnom zatvoreničkom sistemu (Heffernan, 1972: 71). Institucija zadovoljava osnovne potrebe u hrani, odeći, toaletnim artiklima, duvanu (zatvorenice same „savijaju cigarete“), poštanskim markama. Ipak, uvek postoje dodatni „zahtevi“ za nabavku cigareta i svih navedenih predmeta. Dakle, svih onih dobara koja mogu da pruže dodatni materijalni komfor, zadovoljstvo ili priliku da se izrazi individualitet u oblačenju i ukusu.⁷ S obzirom na ograničene mogućnosti kupovine željenih stvari, Heffernanova zapaža da se stvara „unutrašnji sistem razmene“ u kome cigarete, kao i u drugim penalnim institucijama, imaju ulogu novca. Cigarete su „vrlo poželjne same po sebi, lako se skladište i, u formi paketa, relativno su standardizovane“ (*ibid.*, str. 72)⁸. Posedovanje cigareta, prema tome, omogućava zatvorenici da dođe do stvari koje želi, da plati poslove koje neće da radi ili da plati usluge koji će drugi da joj učine (nameštanje kreveta, donošenje hrane u sobu – „room service“ i dr.).

⁷ Ni Giallombardo ni Heffernan ne pominju posebno kafu odnosno ulogu koju kafa ima u društvenom životu zatvorenica (zajedničko „pijenje kafe“, „poziv na mučku“). Verovatno se to može objasniti različitim kulturnim obrascima ili neograničenim mogućnostima zatvorenica u Oldersonu da dođu do kafe.

⁸ O značaju cigareta kao sredstva razmene u zatvorima i zarobljeničkim logorima pisali su i drugi autori (Morris, Goffman, Clemer, Radford).

Razmatranje uloge cigareta i kafe u zatvorskom životu na osnovu rezultata naših i stranih istraživanja pokazalo je da u faktorskoj analizi, odnosno definisanju četvrtog faktora, lišenost ovih materijalnih dobara učestvuje, najverovatnije, sa varijablom koja se odnosi samo na socijalno-psihološko značenje koje ova dobra imaju za zatvorenice. Sve ostale dimenzije koje smo analizirali otkrivene su kroz razgovor sa zatvorenicama.

Struktura *petog faktora* je bipolarna i određena je sledećim varijablama, koje imaju najveće korelacije s ovim faktorom: D7– Nemogućnost da bude uz svog voljenog čoveka (.80), D20– stalni nadzor i kontrola u zatvoru (.64), D19– podnošenje pravila Kućnog reda (.56). U strukturisanju ovog faktora učestvovala je i varijabla D3– razdvojenost od muža/voljenog čoveka (.57) koja je učestvovala i u definisanju prvog faktora, najverovatnije s varijansom koja se odnosi na porodični život (muž, brak, porodica).

Peti faktor ova varijabla definiše svojom drugom dimenzijom – voljeni čovek, čiji je sadržaj erotski odnos žene prema muškarcu koga voli, bez obzira da li ja sa njim u braku ili ne. S obzirom na realno bipolaran karakter petog faktora i varijable koje ga definišu, njegova interpretacija mogla bi da bude sledeća: zatvorenice koje teško doživljavaju odvojenost od muškarca koga vole lako podnose pravila Kućnog reda i stalno nadgledanje i kontrolu koju u zatvoru sprovodi formalni sistem, dok zatvorenice koje lako podnose razdvojenost od „voljenog čoveka“ teško podnose nametnuto formalno regulisanje zatvorskog života. Način na koji su povezana ova različita doživljavanja zatvorskih deprivacija moguće je objasniti samo na osnovu pretpostavki koje se zasnivaju na poznavanju života žena u zatvoru.

Postojanje na slobodi čoveka koga voli, psihički i emocionalno orijentiše ženu na svet izvan zatvora, a bazični motiv njenog ponašanja je da što pre izađe iz zatvora – znači da se u zatvoru tako vlada da dobije uslovni izlazak iz zatvora pre isteka kazne („uslov“) ili da dobije bar neke određene pogodnosti (izlazak u grad, godišnji odmor). Njeno ponašanje je konformističko u odnosu na zahteve formalnog sistema, što znači ili da poštuje pravila Kućnog reda ili da ume da ih krši ali da ne bude otkrivena („snalazi se“, „prolazi kroz zatvor“). Njena strategija je „preživljavanje u zatvoru“, zbog čega zatvorski režim doživljava kao nešto što je prolazno i čemu, samim tim, ne treba pridavati važnost. Zbog toga je doživljavanje zatvorske regulative za nju relativno lako u odnosu na patnje koje doživljava zbog razdvojenosti od „voljenog čoveka“⁹.

To teško doživljavanje odvojenosti od čoveka koga vole lišava zatvorenicu njene uloge žene. Suprotno ovim zatvorenicama, iskazi onih žena koje lako podnose odsustvo muškarca koga vole mogu se objasniti i pretpostavkom da nemaju „svog čoveka“ ili, ako ga imaju da ga ne vole; da imaju vezu koja je nastala u zatvoru, najčešće sa zatvorenikom iz Zabele. U svakom slučaju, njihova orijentacija nije svet

⁹ Moguće je, takođe, pretpostaviti da su žene koje na ovaj način doživljavaju zatvorske deprivacije submisivne – kako u odnosu prema muškarcu kome dozvoljavaju da im uređuje život, tako i u odnosu na regulaciju njihovog života u zatvoru zbog čega teško doživljavaju gubitak odnosa sa muškarcem (u kome imaju submisivnu ulogu), a lako podnose potčinjenost pravilima zatvorskog režima.

izvan zatvor već „svet u zatvoru“, u kome njihov svakodnevni život i uspešna uključenost u zatvoreničko društvo otežava zatvorenički režim (pravila Kućnog reda, nadzor, kontrola), koje one zbog toga teško podnose.

Ovom našem objašnjenju nedostaju empirijski dokazi, ali naše pretpostavke dovode u sumnju neke dosadašnje nalaze istraživanja ženske zatvorske populacije i pružaju okvir za postavljanje novih istraživačkih pitanja.

Pre svega, u definisanju petog faktora moguće je zapaziti dve deprivacije: deprivaciju ključne društvene uloge žene i neke dimenzije deprivacije autonomije (formalna regulacija zatvorskog života). Zajednička dimenzija ovih deprivacija je da su obe posledice lišavanja slobode, tako da bi se ovaj faktor mogao hipotetički odrediti kao *deprivacija slobode*. Ipak, čini nam se da je za identifikovanje latentne dimenzije relevantnije teško doživljavanje lišenosti muškarca koji se voli (varijabla koja ima i najveću korelaciju s ovim faktorom /.80), nego način podnošenja zatvorskog formalnog režima. Stoga bi bilo moguće da se peti faktor odredi i kao *deprivacija ključne uloge žene*. Opravdanost ovakvog označavanja petog faktora, odnosno deprivacije zatvorenica, potvrđuju i nalazi istraživanja Giallombardo, koja onemogućavanje vršenja glavne društvene uloge žene analizira u širem kontekstu deprivacije heteroseksualnih odnosa. Osim toga, Giallombardo i Heffernan smatraju da latentni kulturni identitet zatvorenica (preinstitucionalni identitet oblikovan vršenjem društvene uloge žene) objašnjava specifičnosti zatvoreničke strukture u ženskim zatvorima.¹⁰

Struktura *šestog faktora* određena je prvenstveno varijablom koja ima sa faktorom najvišu korelaciju: D4 – odvojenost od prijateljica i prijatelja (.87), a zatim u manjoj meri i varijablom D12 – nemogućnost da spava s muškarcem (.52). Sva dosadašnja istraživanja u zatvorima pokazala su da gubitak slobode posebno pogađa zatvorenike/ce jer ih odvaja od porodice, prijatelja ili značajno ograničava njihove odnose s njima određenim zatvorskim propisima o primanju poseta i pisama. Opisujući način na koji zatvorenici doživljavaju socijalnu separaciju, istraživači su ove različite psihološke posledice zatvorske situacije označili kao deprivaciju slobode. U našem istraživanju, međutim, pokazalo se da teško doživljavanje odvojenosti od prijatelja za zatvorenicu ima drugo značenje od onemogućavanja ili ograničavanja komuniciranja sa porodicom, jer se ove različite posledice lišenja slobode ne pojavljuju u okviru istog tipa deprivacije (prvi i šesti faktor). Druga varijabla (D 12) koja definiše šesti faktor, ima znatno nižu korelaciju s ovim faktorom (.52) i loš indeks faktorske jednostavnosti - učestvuje i u definisanju trećeg faktora (.51), tako da u strukturi šestog faktora verovatno učestvuje dimenzijom koja seksualne odnose povezuje s prijateljskim odnosima (seksualni partner-prijatelj).

Dakle, za šesti faktor su najkarakterističnija doživljavanja onih posledica lišenja slobode koja se odnose na odvojenost od prijatelja i prijateljica, kao i na mogućnost da ima seksualne odnose sa partnerom koga smatra prijateljem. Osim toga, u identifikovanju latentne dimenzije treba uzeti u obzir i visoki pozitivni

¹⁰ O rođačkoj strukturi i zatvoreničkoj porodici videti šire u radu J. Špadijer-Džinić, Zbornik IKSI, God.XXI, br. 1-2, 1992.

rezultat faktorskog skora, koji se odnosi na odvojenost od prijateljica/prijatelja. Prema tome, ovaj faktor mogli bismo hipotetički da odredimo kao *deprivaciju prijateljskih odnosa*.

Istraživački materijal sačinjen u intervjuima sa zatvorenicama (i osobljem zatvora) koji će biti posebno analiziran pokazaće način na koji zatvorenice rešavaju probleme koje nastaju lišavanjem heteroseksualnih odnosa i odvojenošću od prijatelja. Društvo zatvorenica je okvir u kome će svaka žena tragati za ublažavanjem deprivacija, ali zadovoljenje nekih svojih potreba one će naći i izvan svog zatvora – sa ljudima koji su u istoj ili sličnoj situaciji kao i one – sa zatvorenicama iz Zabele.

Sedmi dobijeni faktor je singl i ima vrlo visoku korelaciju samo sa varijablom D14– nemogućnost zatvorenice da bude sama kada to zaželi (.85). Ova varijabla je, po pretpostavci istraživača, trebalo da učestvuje u definisanju deprivacije autonomije ili deprivacije privatnosti. Ipak, sedmi singl faktor ukazuje na vrlo teško doživljavanje deprivacije privatnosti. Osim toga, neki indikatori koji su definisali pomenute deprivacije, odnosno imali visoke skorove sa drugim i trećim faktorom imaju, mada vrlo niske, korelacije i sa sedmim faktorom (D13 – više žena u sobi /.31, D16– cenzura pisama /.37, D17– ograničenje izlaska u grad /.36 i D18 – onemogućen izbor žene sa kojom će biti u sobi /.32). Međutim, niske korelacije navedenih varijabli sa sedmim faktorom i njegovo svojstvo da je singl – ukazuju na odsustvo latentne dimenzije i, prema tome, na nemogućnost njenog označavanja.

Zaključak

Pregled rezultata našeg istraživanja pokazuje da je, primenom metoda faktorske analize, dobijeno šest sledećih faktora:

- F 1. Deprivacija materinstva
- F 2. Deprivacija autonomije
- F 3. Deprivacija individualnosti
- F 4. Deprivacija ljudske pažnje i saosećanja
- F 5. Deprivacija ključne uloge – žene
- F 6. Deprivacija prijateljskih odnosa.

Dobijena struktura zatvoreničkih deprivacija žena/osuđenica uslovljena je, pre svega, metodom faktorske analize, jer su se kao latentne dimenzije mogli da pojave samo oni tipovi deprivacija koji su bili dovoljno reprezentovani u uzorku indikatora i oni koji su imali dovoljan varijabilitet. Prema tome, rezultate ovog istraživanja ne bi trebalo smatrati i dokazom nepostojanja nekih drugih tipova deprivacija u ženskoj zatvoreničkoj populaciji. Ipak, na osnovu nalaza našeg istraživanja, kao i rezultata do kojih su došli drugi istraživači, moguće je pretpostaviti da su dobijeni tipovi deprivacija realni i dominantni tipovi deprivacija zatvoreničkog života žena. Osim toga, analiza predstavlja empirijski dokaz o postojanju navedenih tipova deprivacija

zasnovan na relativno pouzdanim merenjima, koja su prvi put primenjena u ovoj oblasti ispitivanja deprivacija žena u zatvorskoj situaciji.

Iako je hipotetički okvir našeg istraživanja zasnovan na dosadašnjim istraživanjima zatvoreničkog društvenog sistema, u našem istraživanju ne pojavljuju se do sada ustanovljeni tipovi deprivacija, ili bar ne u obliku i sadržaju u kome se pojavljuju u drugim istraživanjima (Giallombardo, 1966). Pretpostavljamo da je vrlo verovatno da su ove razlike nastale usled različitosti u karakteristikama ispitivanih zatvoreničkih populacija, razlika u formalnom zatvorskom sistemu, ali i zbog korišćenja nekih indikatora koji su – u drugoj socijalno-kulturnoj sredini – imali različita značenja za zatvorenice.

Dalja istraživanja u oblasti zatvoreničkih deprivacija i, uopšte, zatvoreničkog društvenog sistema kako ženske, tako i muške zatvoreničke populacije - istraživanja koja bi bila potaknuta ovim nalazima i koja bi nadmašila njihove domete - neophodan su korak u pravcu kreiranja adekvatnijih i efikasnijih programa rehabilitacije i postpenalne socijalne reintegracije u domaćim uslovima.

Literatura

- Giallombardo, R. (1966) *Society of women: a study of women's prison*. New York, London: John Wiley and Sons, Inc.
- Goffman, E. (1961) *Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates*. London: Penguin Books.
- Heffernan, E. (1972) *Making it in prison: the square, the cool, and the life*. New York, London, Sydney: Wiley-Interscience, A Division of John Wiley and Sons, Inc.
- Jiang, Sh., Winfree L.T. Jr. (2006) Social Support, Gender, and Inmate Adjustment to Prison Life - Insights From a National Sample, *The Prison Journal*, Vol. 86 No.1, pp. 32-55.
- Jones, R. (1993) Coping with separation: Adaptive responses of women prisoners. *Women and Criminal Justice*, 5, 71-97.
- Nikolić-Ristanović, V. (2000) *Od žrtve do zatvorenice - nasilje u porodici i kriminalitet žena*. Beograd: „Prometej“ i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Radovanović, D. (1992) *Čovek i zatvor: Studija integrisanosti u zatvorenički društveni sistem*. Beograd: „Prometej“ i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Sykes, G. (1958) *The Society of captives. A study of a maximum security prison*. New York: Princeton University Press.
- Špadijer-Džinić, J. (1973) *Zatvoreničko društvo*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Špadijer-Džinić, J. (1992) „Zatvorenički društveni sistem u kaznenim institucijama za žene i devojke“, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 1-2, str. 139-171.
- Ward, D. A., Kassebaum, G. (1965) *Women's prison: Sex and social structure*. Chicago: Aldine.

Prilog 1. Skalna vrednost faktora

F1	–	Deprivacija materinstva	322.9
F3	–	Deprivacija individualnosti	280.3
F2	–	Deprivacija autonomije	270.4
F4	–	Deprivacija ljudske pažnje i saosećanja	259.4
F6	–	Deprivacija prijateljskih odnosa	225
F5	–	Deprivacija ključne uloge žene	212.6

Napomena: Rezultati merenja, prikazani u tabeli, predstavljaju dobijene realne tipove deprivacija koji su rangovani prema težini doživljene deprivacije.

Prilog 2. IKSI Skale deprivacije

- Odvojenost od porodice (roditelja, braće, sestara) doživljam
5) vrlo teško   4) teško   3) osrednje   2) lako   1) vrlo lako
- Odvojenost od mog deteta (dece) pada mi
5) vrlo teško   4) teško   3) osrednje   2) lako   1) vrlo lako
- Razdvojenost od muža (voljenog čoveka) podnosim
5) vrlo teško   4) teško   3) osrednje   2) lako   1) vrlo lako
- Odvojenost od prijatelja i prijateljica podnosim
5) vrlo teško   4) teško   3) osrednje   2) lako   1) vrlo lako
- To što ne mogu da podižem i vaspitavam moje dete (decu) pada mi
5) vrlo teško   4) teško   3) osrednje   2) lako   1) vrlo lako
- To što nisam uz svog voljenog čoveka mi je
5) vrlo teško   4) teško   3) osrednje   2) lako   1) vrlo lako
- To što ne mogu da vodim svoje domaćinstvo mi je
5) vrlo teško   4) teško   3) osrednje   2) lako   1) vrlo lako
- To što mi drugi vaspitavaju decu dok sam ovde, pada mi
5) vrlo teško   4) teško   3) osrednje   2) lako   1) vrlo lako
- To što ovde ne mogu da nosim svoju odeću mi je
5) vrlo teško   4) teško   3) osrednje   2) lako   1) vrlo lako
- To što sve izgledamo isto podnosim
5) vrlo teško   4) teško   3) osrednje   2) lako   1) vrlo lako

11. To što ne mogu da spavam sa muškarcima podnosim
5) vrlo teško   4) teško   3) osrednje   2) lako   1) vrlo lako
12. To što nas ima više u sobi podnosim
5) vrlo teško   4) teško   3) osrednje   2) lako   1) vrlo lako
13. To što ne mogu da budem sama kad zaželim, mi je
5) vrlo teško   4) teško   3) osrednje   2) lako   1) vrlo lako
14. To što sam stalno okružena drugim osuđenicama doživljavam
5) vrlo teško   4) teško   3) osrednje   2) lako   1) vrlo lako
15. To što mi ovde čitaju pisma pada mi
5) vrlo teško   4) teško   3) osrednje   2) lako   1) vrlo lako
16. To što ne mogu da vidam svoje bližnje onoliko koliko to želim, podnosim
5) vrlo teško   4) teško   3) osrednje   2) lako   1) vrlo lako
17. To što ne mogu da idem u grad kada hoću podnosim
5) vrlo teško   4) teško   3) osrednje   2) lako   1) vrlo lako
18. To što ne mogu da biram sa kim ću da budem u sobi pada mi
5) vrlo teško   4) teško   3) osrednje   2) lako   1) vrlo lako
19. Pravila kućnog reda podnosim
5) vrlo teško   4) teško   3) osrednje   2) lako   1) vrlo lako
20. Stalno nadgledanje i kontrola padaju mi
5) vrlo teško   4) teško   3) osrednje   2) lako   1) vrlo lako
21. To što ovde ne mogu da imam cigareta, kafe i slatkiša koliko mi treba, podnosim
5) vrlo teško   4) teško   3) osrednje   2) lako   1) vrlo lako
22. To što ovde ne mogu da jedem hranu koju volim, podnosim
5) vrlo teško   4) teško   3) osrednje   2) lako   1) vrlo lako
23. To što ovde ne mogu da odaberem posao koji ću da radim, pada mi
5) vrlo teško   4) teško   3) osrednje   2) lako   1) vrlo lako
24. To što ovde nema dovoljno ljudi koji me vole, doživljavam
5) vrlo teško   4) teško   3) osrednje   2) lako   1) vrlo lako
25. To što ovde retko ko ima toplu reč za mene, mi je
5) vrlo teško   4) teško   3) osrednje   2) lako   1) vrlo lako
26. To što ovde nema ko da me ohrabri i podrži kad mi je teško, podnosim
5) vrlo teško   4) teško   3) osrednje   2) lako   1) vrlo lako

Prilog 3. Faktorska analiza

	FAKTOR 1	FAKTOR 2	FAKTOR 3	FAKTOR 4	FAKTOR 5	FAKTOR 6	FAKTOR 7
D1	.64105	.15743	-.25123	-.25670	-.03435	.42998	-.28780
D2	.92365	-.15014	-.04018	.10720	.00130	-.19703	.09225
D3	.53437	-.06133	-.15863	.33150	.57406	.03956	-.13865
D4	-.19956	.11665	.13380	.02906	.13767	.87238	-.24632
D5	.24564	.70774	.15330	.22407	.21761	.01513	-.24632
D6	.86425	-.04079	-.20532	-.11200	-.01707	.03690	.01212
D7	.01755	.05379	.03313	.08432	.79576	.27234	-.01384
D8	.57746	.30845	.12755	-.29159	.36114	.21233	-.11324
D9	.91830	-.11510	-.04292	.10102	.02316	-.22292	.10240
D10	-.08171	.02575	.89279	-.05767	.08012	.03398	-.04237
D11	-.23425	.24581	.76777	.11812	-.02472	.03392	.12325
D12	.12078	.13136	.50576	.34995	.12084	.51550	.26915
D13	-.07762	.16998	.75790	.12461	-.23783	.11466	.31072
D14	.06175	.06888	.21940	.03093	-.11364	.05898	.84995
D15	-.10337	.51220	.48884	.17572	-.08203	.20917	.20360
D16	.05232	.58425	.06567	.33263	-.15481	.43923	.36513
D17	.01453	.60530	.43356	.07673	.00472	.31274	-.36222
D18	-.09861	.60529	.06265	.36062	-.02556	.29788	.31806
D19	-.16534	.04991	.40298	.50118	-.56439	.27573	-.06653
D20	.11882	.26669	.05560	.39172	-.64067	.16713	.21933
D21	-.12013	.86217	.09636	.11647	-.11501	-.01452	-.00758
D22	-.01969	.11448	.52405	.66198	-.19264	-.14968	-.11235
D23	-.21628	.70376	.15636	.32463	-.10011	-.04691	.30592
D24	-.09942	.35103	.18616	.59021	.02606	.16656	-.05759
D25	.05131	.20316	.06075	.88627	-.06246	-.07082	.11738
D26	.01472	.41232	-.13415	.72652	.12938	.19863	.11672